

До питання про спеціальні знання судового експерта-економіста

Олексій Горлачук *

* Канд. екон. наук, Тернопільський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України, м. Тернопіль, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8982-2438>, e-mail: ndekc@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.2.2021.09 УДК 343.98

Надійшло 01.10.2021 / Рецензовано 13.10.2021 / Прийнято до друку 04.11.2021 /
Доступно онлайн 10.12.2021

Рівень ефективності практичної діяльності судових експертів-економістів певною мірою залежить від теоретичної обґрунтованості спеціальних знань і чіткого їх регламентування нормативно-правовим законодавством.

Мета статті — дослідити суть спеціальних економічних знань, визначити межі компетенції експертів-економістів. У процесі узагальнення наукового матеріалу розглянуто основні системні елементи, що відбивають суть спеціальних економічних знань, — їхні форми, структуру, характерні ознаки.

За допомогою методів аналізу, синтезу й узагальнення встановлено залежність ефективності використання спеціальних економічних знань і їхньої затребуваності від умов економічного середовища. З'ясовано, що економічні знання, які ґрунтуються на теоретичних положеннях економічних наук, повинні мати практичний, прикладний характер, що висуває відповідні вимоги до організації освітнього процесу під час професійної підготовки осіб, які мають право проводити судові економічні експертизи. Зі свого боку, рівень особистої компетентності судового експерта-економіста залежить від його практичних умінь і навичок та вдосконалюється в міру проведення складніших експертних досліджень.

Установлено неможливість дослідження експертами-економістами питань, які виходять за межі спеціальних знань і мають правовий характер (визначення кола винності осіб, інтерпретування норм права, юридичне оцінювання дій осіб, зокрема встановлення причинно-наслідкових зв'язків між цілеспрямованими діями й негативними наслідками), що позбавляє судову експертизу статусу об'єктивного економічного дослідження.

Ключові слова: спеціальні знання; спеціальні економічні знання; судова економічна експертиза; експерт-економіст; економічні відносини.

Постановка наукової проблеми

Судово-правова система в сучасних соціально-економічних умовах у своїй архітектоніці передбачає наявність такого важливого й необхідного елемента, як судова експертиза, значення і роль якої є беззаперечними. Це пояснюється спектром специфічних завдань, які стоять перед процесуальним законодавством і вимагають комплексного підходу для їх розв'язання. Повною мірою це стосується і судової економічної експертизи, фахівці якої вирішують поставлені перед ними завдання на основі синергії економічних та юридичних знань. Судово-слідчі органи доволі часто призначають судові економічні експертизи, що стосуються складних, а також резонансних економічних злочинів, установлення обставин яких (мається на увазі їх економічний бік) потребує застосування спеціальних економічних знань, оскільки в інший спосіб вирішити проблемні питання неможливо.

Тривалий період у центрі наукових дискусій перебуває питання компетенції судового експерта, меж його спеціальних знань, особливо в сучасних складних, суперечливих економіко-правових умовах

багатогранного економічного середовища, коли поява нових видів економічних злочинів і донедавна невідомих способів їх здійснення висуває доволі високі вимоги до інституту судових експертиз. Це стосується такого обсягу та співвідношення прикладних економічних і юридичних знань, які в сукупності забезпечують ефективне функціонування судової економічної експертизи як доволі самостійної підсистеми в ієрархічній структурі судової експертизи. Зазначеним питанням і визначено актуальність теми нашого дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Теоретичні положення спеціальних знань у правовій площині досліджувала ціла плеяда вітчизняних та іноземних науковців, серед яких варто згадати: М. М. Виноградову, Д. П. Гуріну, Л. В. Дікань, О. С. Леханову, Н. І. Клименко, Н. П. Михайлишин, І. В. Перезову, І. А. Петрову, О. Р. Россинську, Е. Б. Сімакову-Єфремян, Г. О. Спіцину, Г. С. Відняк, В. В. Федчишину, Н. Є. Філіпенко, А. П. Чередніченка, М. Г. Щербаковського та багато інших¹. З огляду на

1 Виноградова М. М. Спорные вопросы определения пределов компетенции судебных экспертов-экономистов. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2010. Вип. 10. С. 540—547 ; Гуріна Д. П., Калініна І. В. До питання щодо компетенції та компетентності судового експерта у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63 (1). С. 195—203 ; Дікань Л. В., Понікаров В. Д., Кожушко О. В. Судово-економічна експертиза : навч. посіб. Харків, 2014. С. 278—282 ; Леханова Е. С. Некоторые проблемы применения судебно-экономических знаний в уголовном процессе. *Проблемы в российском законодательстве*. 2009. № 4. С. 234—237 ; Клименко Н. І., Федчишина В. В. Судово-економічна експертиза: сучасний стан і актуальні питання. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 57—58 ; Михайлишин Н. П., Будник Л. А. Правовий статус судового експерта-економіста, зміст його спеціальних знань і компетенцій. *Облік, оподаткування і контроль: теорія та методологія* : мат-ли міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Тернопіль, 30.06.2017). Тернопіль, 2017. С. 324—326 ; Перезова І. В. Економічна експертиза як специфічна галузь знань. *Економіка: реалії часу* : електрон. наук. вид. 2013. № 3 (8). С. 98—100 ; Петрова І. А., Чекин Д. О., Силенок К. П. Процесуальні та непроцесуальні форми застосування спеціальних знань у цивільному та господарському процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. № 22. С. 146—161. DOI:

трансформаційні економічні, соціальні зміни останніх десятиліть, а також видозміну й постійну еволюцію судово-правової системи країни, подальшого розвитку потребує судова економічна експертиза в частині визначення спеціальних знань експерта, його компетентності.

Мета роботи

Дослідити спеціальні знання судового експерта, потреба в яких у судово-слідчих органів виникає доволі часто в процесі розслідування правопорушень в економічній сфері.

Викладення основного матеріалу дослідження

Під час проведення судових експертиз, призначених за різними видами судочинства (кримінальним, цивільним, господарським, адміністративним) фахівці економічного профілю досліджують різноманітні питання, пов'язані із: правильністю відображення в бухгал-

терському обліку господарських операцій, виконанням податкових зобов'язань (зокрема, нарахуванням і сплатою ПДВ), виконанням контрагентами договорів (зокрема, кредитних), нецільовим використанням підприємствами, організаціями, установами державних коштів за бюджетними програмами, визначенням показників фінансового стану підприємства, наявністю у підприємства фінансових можливостей виконати свої зобов'язань перед кредиторами, і багато інших питань у сфері економічних відносин між суб'єктами різних форм власності й організаційно-правових форм господарювання. Подібні дослідження потребують відповідного визначення кількісних і якісних параметрів спеціальних економічних знань в осіб, яких залучено до проведення судових експертиз цього виду.

Одним із аспектів, який зумовлює актуальність досліджуваного питання в науковій думці, є відсутність обґрунтованої позиції щодо обсягу спеціальних знань судового експерта загалом,

10.32353/khrife.2.2020.11 (дата звернення: 25.09.2021) ; Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе : монография. 3-е изд., доп. Москва, 2014. С. 7—23 ; Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про введення у кримінальне процесуальне законодавство поняття «висновок спеціаліста». *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 20. С. 110—120. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.07 (дата звернення: 25.09.2021) ; Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Форми використання спеціальних знань. *Там само*. 2018. Вип. 18. С. 240—248. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 (дата звернення: 25.09.2021) ; Федчишина В. В. Спеціальні економічні знання та їх використання в ході оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування і судового розгляду: теоретико-правові основи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 215—218 ; Філіпенко Н. Є., Снігерьев О. П., Бубликов А. В. Застосування спеціальних знань під час виявлення, профілактики й розслідування злочинів у сфері комп'ютерної інформації та високих технологій (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2020. № 22. С. 162—178. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.12 (дата звернення: 25.09.2021) ; Чередніченко А. П. Межі компетенції судового експерта-економіста. *Незалежний аудитор*. 2012. № 11. С. 86—88 ; Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. С. 37—67 ; Його ж. Сутність, структура та цілі використання спеціальних знань у судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 18. С. 184—193. DOI: 10.32353/khrife.2018.20 (дата звернення: 25.09.2021) ; Щербаковський М. Г., Куриленко Д. В. Обізнані особи у судочинстві України. *Там само*. 2019. Вип. 19. С. 143—157. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.011 (дата звернення: 25.09.2021).

а також непостійність процесуального законодавства. Цей вид спеціальних знань перебуває на межі економічних наук і правових норм, які регламентують господарське життя. Саме таке їх «прикордонне» становище і спричиняє численні наукові дискусії щодо обсягу спеціальних знань судового експерта як учасника кримінального провадження під час розслідування правоохоронними органами економічних злочинів.

Досліджуючи це питання, розглянемо основні ключові елементи, які стосуються спеціальних знань судового експерта. Останні у вигляді взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих елементів є єдиною системою, що відображає їхню сутність крізь мету використання спеціальних знань, а також їхні форми залежно від прийнятого критерію класифікації, співвідношення між різними видами спеціальних знань, що забезпечує виявлення їх характерних ознак і особливостей тощо.

Згідно з п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України засади судової експертизи визначаються виключно законами України². Це свідчить про те, що питання використання спеціальних знань перебуває винятково в нормативно-правовій площині. Зазначимо, що сьогодні у вітчизняному законодавстві не закріплено визначення цього поняття.

Історична ретроспектива свідчить, що одними з перших, хто схарактеризував спеціальні знання, були такі відомі

правознавці й науковці, як В. Д. Спасович та А. Ф. Коні. Вони розглядали спеціальні знання як знання у сфері науки, техніки, мистецтва або ремесла³. Наразі це питання вже тривалий час є предметом дискусій у науковому світі та не втратило своєї актуальності до сьогодні.

Автором одного з найбільш цитованих в науковій літературі визначень цієї економіко-правової категорії є О. О. Ейсман: «спеціальні знання — це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, не мають масового поширення, одним словом, це знання, які має обмежене коло спеціалістів, причому, імовірно, що глибокі знання у сфері, наприклад, фізики, є у зазначеному змісті «спеціальними» для біолога, і навпаки»⁴ [Тут і далі переклад українською наш.— Автор.].

У мультимедійному підручнику «Криміналістика» зазначено, що спеціальні знання — це не пов'язані з веденням кримінального судочинства знання, які за змістом виходять за межі загальноосвітніх і спеціальних освітніх програм, використовуваних для досягнення юридичних цілей у кримінальному процесі⁵.

Узагальнюючи дослідження науковців-криміналістів щодо сутності спеціальних знань загалом, Г. О. Спіцина та Г. С. Бідняк розглядають такі їх характерні особливості⁶: 1) становлять комплекс знань і навичок у різних галузях; 2) містять систему відомостей

2 Конституція України : ратифік. Законом України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.09.2021).

3 Климович Л. П. Научные основы современной экономической экспертизы : монография. Москва, 2014. С. 8.

4 Эйсман А. А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. Москва, 1967. С. 91.

5 Криміналістика : мультимед. підруч. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kriminalist/lections/lection_3.24.html (дата звернення: 25.09.2021).

6 Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Зазнач. твір. С. 241. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 (дата звернення: 25.09.2021).

із галузі науки, техніки й решти сфер людської діяльності; 3) використувані в досудовому розслідуванні й у судовому провадженні в разі й у порядку, визначених кримінально-процесуальним законодавством; 4) їх використовують у взаємозв'язку із науково-технічними засобами; 5) визначені суб'єкти кримінального судочинства реалізують їх у процесі практичної діяльності, спеціальної підготовки з урахуванням професійного досвіду; їх засновано на системі теоретичних знань у відповідній галузі; 6) здебільшого їх реалізація вимагає значних витрат часу й інтелектуальних зусиль; 7) сприяють розробленню технічних засобів і прийомів роботи з доказами та встановленню вагомих обставин, що мають значення для доказування.

На основі зазначеної вище систематизації Г. О. Спіцина та Г. С. Бідняк пропонують таке визначення спеціальних знань — це наукові, технічні й інші професійні знання, здобуті в результаті навчання, а також навички, набуті в процесі роботи в окремих галузях практичної діяльності, які використовують одночасно із застосуванням науково-технічних засобів під час збирання та дослідженні слідів злочинів із метою отримання доказової й орієнтовної інформації, необхідної для розслідування злочинів⁷.

У монографічному дослідженні Л. П. Климович наведено таке визначення спеціальних знань — це професійний досвід обізнаних осіб (за виключенням професійної діяльності слідчого, судді),

який належить до певної галузі знань, що ним послуговуються в кримінальному судочинстві у визначених законом формах із метою отримати нову інформацію на підставі виявлення особливо специфічних або прихованих властивостей і взаємозв'язків об'єктів (явищ)⁸.

В. М. Ковбаса, спираючись на дослідження вчених, визначає такі основні цілі використання спеціальних знань: сприяння повному і швидкому розкриттю та розслідуванню злочинів; установлення істини у кримінальній справі; дослідження певних об'єктів і явищ; отримання необхідних відомостей для встановлення обставин, що мають значення для правильних обґрунтованих рішень у справі; сприяння виявленню, фіксуванню та вилученню доказів і з'ясуванню спеціальних питань, що виникають під час проведення слідчих дій; розроблення тактичних і технічних засобів та методів збирання доказів тощо⁹.

Загалом наукова думка розглядає такі форми використання спеціальних знань: *першу форму* — зазначено і регламентовано кримінально-процесуальним законодавством, *другу форму* — передбачено, але не регламентовано кримінально-процесуальним законодавством (консультативно-довідкова діяльність фахівців з окремих галузей знань), *третю форму* — не передбачено і не регламентовано законодавством¹⁰. Щодо цього виникають певні дискусії — наприклад: якщо спеціальні знання не передбачено правовими нормами, то не має сенсу їх досліджувати через невизначення законодавством. У нормативно-правовому

7 Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 (дата звернення: 25.09.2021).

8 Климович Л. П. Зазнач. твір. С. 20–21.

9 Ковбаса В. М. Криміналістична характеристика спеціальних знань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : зб. наук. пр. 2014. № 2. С. 228.

10 Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Зазнач. твір. С. 243. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 (дата звернення: 25.09.2021).

полі України не закріплено визначення форм використання спеціальних знань. Натомість у науковій літературі вчені розглядають різні їх форми залежно від критерію класифікації.

Слід зазначити, що форми застосованих спеціальних знань цілком залежать від кваліфікації правопорушення та від використання сталих або сучасних способів їх учинення, пристосованих до нових соціальних умов. Найпоширенішою формою є призначення судових експертів, якій потрібно віддавати перевагу¹¹.

У процесі системного дослідження Г. О. Спіцина та Г. С. Бідняк доходять висновку, що не існує єдиного підходу до форм використання спеціальних знань, але їх значно ширше відображено в законодавстві. За таких обставин науковиці класифікують форми застосування спеціальних знань за видом діяльності та виокремлюють такі їх форми: призначення судових експертів; довідково-консультаційна діяльність; ревізії та перевірка за обліками; залучення спеціаліста під час проведення слідчих дій; допит експерта; присутність слідчого під час проведення експертизи. Успіх їх використання цілком залежить від визначення їх своєчасності, оптимальної послідовності та доцільності проведення¹².

Аналізуючи це питання, важливо зауважити: спеціальні знання у сфері економіки можуть мати такі основні носії цих знань, як судові експерти (фахівці, які є працівниками державних спеціалізованих установ, а також ті, хто не є працівниками цих установ), аудиторів (державні установи, приватні аудиторів, аудиторські фірми), ревізори. Спіль-

ною базою, яка об'єднує ці різновиди спеціальних економічних знань, є економічна сфера, а саме багатоаспектність сучасної виробничо-господарської та фінансової діяльності суб'єктів господарювання, відображена насамперед у відповідних бухгалтерських документах. Визначальною та відмінною ознакою, яка розрізняє згадані види знань, є наявність чи відсутність процесуального характеру. Відповідно, судова економічна експертиза як специфічна галузь знань має процесуальний зміст, тоді як ревізії й аудит є різновидами фінансового контролю економічної діяльності суб'єктів господарювання.

Ми погоджуємося із твердженням Н. І. Клименко про те, що нові економічні умови господарювання потребують комплексного використання спеціальних економічних знань із різних підгалузей економіки для успішного розкриття та розслідування економічних правопорушень¹³.

Якщо взяти до уваги історію становлення й застосування спеціальних знань, що має також важливе значення для нашого дослідження, то можна виокремити чинники, що впливають на цей процес: розвиток загальнотеоретичних знань; виникнення й розвиток на базі загальнотеоретичних знань криміналістичних, судово-медичних та інших прикладних (спеціальних) знань; залучення спеціалістів до процесу розслідування кримінальних проваджень; використання наукових знань під час проведення експертних досліджень, які є доказами у кримінальному провадженні¹⁴.

До цього переліку варто додати й такий важливий чинник, як відносини

11 Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Значч. твір. С. 243–244. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 (дата звернення: 25.09.2021).

12 Там само. С. 247.

13 Клименко Н. І. Значч. твір. С. 57.

14 Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства : навч. посіб. Київ, 2010. С. 13.

власності, що домінують в економічному середовищі, оскільки судова економічна експертиза здійснює свої дослідження у багатогранній економічній сфері, відповідно, зміна відносин власності, яка є фундаментальною для певного типу економічної системи господарювання та соціально-економічних відносин, впливає на методологічний інструментарій судової економічної експертизи, а відтак — і на розвиток спеціальних економічних знань.

Станом на сьогодні питання використання спеціальних економічних знань є предметом дослідження не лише фахівців юридичної сфери, а й науковців-економістів. Наприклад, Н. П. Михайлишин та Л. А. Будник вважають, що експерт повинен мати комплекс спеціальних знань в обсязі, необхідному для проведення якісного дослідження й надання висновку щодо поставлених йому питань. Відповідно, в основі спеціальних економічних знань вони розглядають бухгалтерський облік (фінансовий і управлінський), економіку й управління підприємством, фінанси і кредит, податки й оподаткування, банківську справу, економіку праці та ін., доповнені знаннями з криміналістики, господарського, цивільного і кримінального процесу, а також різних галузей права (цивільного, адміністративного, фінансового, земельного, трудового, кримінального тощо)¹⁵.

На думку В. В. Федчишиної, спеціальні економічні знання є знаннями, уміннями, навичками та практичним досвідом обізнаних у сфері економіки осіб із питань, які відображають сучасний рівень розвитку економічної науки, об'єктів, явищ і процесів¹⁶.

Л. П. Климович під спеціальними економічними знаннями розуміє професійний досвід обізнаних осіб, який належить до галузі економічних і судово-економічних знань і який використовують у кримінальному судочинстві в обумовлених законом формах із метою отримати нову інформацію на основі виявлення особливо специфічних або прихованих властивостей і взаємозв'язків об'єктів (явищ)¹⁷.

В. В. Федчишина зазначає, що спеціальний характер економічних знань, застосовуваних під час розслідування правопорушень, передбачає знання економічних наук. Відповідно до сучасної доктрини, визначаючи зміст спеціальних знань як знань не загальновідомих, необхідно зважати на чотири аспекти¹⁸:

- 1) характеристику економічних знань, які формують підґрунтя спеціальних економічних знань;
- 2) структуру спеціальних економічних знань;
- 3) способи здобуття спеціальних економічних знань;
- 4) мету використання спеціальних економічних знань.

Останній аспект — мета використання спеціальних економічних знань — має важливе теоретико-практичне значення, оскільки є тим вектором, який зумовлює розроблення методологічної бази цього виду судової експертизи та рівень ефективності її використання у судово-експертній діяльності.

Спеціальні економічні знання є теоретичною базою, що забезпечує вирішення експертних економічних завдань і появу нових теоретичних розробок, формує межі компетенції

15 Михайлишин Н. П., Будник Л. А. Зазнач. твір. С. 325.

16 Федчишина В. В. Зазнач. твір. С. 217.

17 Климович Л. П. Зазнач. твір. С. 30.

18 Федчишина В. В. Зазнач. твір. С. 216.

і компетентності судової економічної експертизи¹⁹.

Розглядаючи питання спеціальних економічних знань, неможливо оминати увагою такі співвідносні категорії, як *компетенція* та *компетентність* судового експерта (незалежно від галузі застосування його спеціальних знань). Завдяки своєму процесуальному статусу експерт-економіст має визначене коло прав і обов'язків, які сукупно можна представити як його компетенцію. Зі свого боку, під компетентністю розуміють уміння й навички, яких експерт набув під час практичної діяльності і які він вдосконалює в міру успішного вирішення ним дедалі складніших завдань. Тобто вдосконалення експертом-економістом своїх професійних знань зумовлює підвищення його компетентності.

На нашу думку, спеціальні економічні знання є органічним комплексом різнопрофільних прикладних економічних, а також юридичних знань, які експерт-економіст використовує в межах своєї компетенції для вирішення поставлених перед ним процесуальних завдань. Обсяг таких знань має стійку тенденцію до розширення у зв'язку із розвитком суспільного виробництва й удосконаленням його науково-технологічних можливостей.

Сама специфіка судово-експертної діяльності ставить експертів-економістів перед необхідністю здобути й застосовувати, крім економічних знань, також юридичні знання з метою проведення повного, об'єктивного й обґрунтованого дослідження для надання у вигляді висновку експерта доказової інформації у процесуальному полі.

Варто зазначити, що самі економічні знання, які базуються на теоретичних положеннях економічних наук, повинні мати практичний, прикладний характер. Це висуває відповідні вимоги до організації освітнього процесу під час професійної підготовки осіб, які матимуть право проводити судові економічні експертизи.

Потреба у використанні спеціальних економічних знань виникає здебільшого у разі, коли з'ясування судово-слідчими органами обставин учинення економічних злочинів неможливе без судово-економічних експертиз. В. С. Давиденко зазначає, що судово-бухгалтерську експертизу призначають у разі, якщо виникли сумніви щодо повноти, об'єктивності, професійності проведеної ревізії та застосованих ревізорами методів, а також за потреби перевірити правильність оформлення окремих фінансово-господарських операцій²⁰. Подібної думки дотримується М. Т. Білуха, який зауважує, що відповідальність за завдані суб'єктам господарювання і фізичним особам збитки встановлено законодавством, а функцію їх виявлення покладено на такі форми фінансового контролю, як ревізія й аудит. У спірних ситуаціях розмір матеріальних збитків має підтвердити судово-бухгалтерська експертиза²¹.

З огляду на наведене вище, розглядаючи багатогранну сутність спеціальних економічних знань судового експерта, установлення так званих граней, до уваги слід брати низку важливих аспектів, що дають змогу досягти цієї мети:

- процесуальний характер призначення і проведення судової економічної експертизи. Тобто

19 Федчишина В. В. Зазнач. твір. С. 215.

20 Давиденко В. С. Спеціальні знання в розслідуванні економічних злочинів. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. Т. 12. № 2. С. 184.

21 Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза : підручник. Київ, 2004. С. 35.

вона не може існувати поза процесуальним полем, оскільки її виникнення є потребою правової системи, яка визначає також ключові моменти її розвитку;

- формування мети застосування спеціальних економічних знань. Цей аспект є логічним продовженням першого, оскільки основна мета використання спеціальних економічних знань — це забезпечення судово-слідчих органів обґрунтованими й неспростовними доказами у вигляді експертного висновку в процесі розслідування останніми економічних злочинів;
- співвідношення спеціальних знань експерта-економіста із ревізією й аудитом, у якому судова економічна експертиза є вторинною, а проведення ревізійних дій і аудиторських перевірок — первинними щодо встановлення матеріальних збитків в економічному середовищі.

У контексті сказаного варто звернути увагу на важливі гносеологічні моменти, пов'язані із нашим дослідженням. Оцінюючи економічні відносини у сфері матеріального виробництва, можна виявити характерні залежності, що стосуються рівня ефективності використання спеціальних економічних знань, а також об'єктивної потреби судово-слідчих органів у цьому виді судової експертизи:

- ефективність використання спеціальних економічних знань у правовій системі зростає в міру забезпечення стабільності економічного середовища, регламентованого правовими нормами, і навпаки — ефективність

віддачі судово-експертної діяльності у судово-правовій системі зменшується в міру погіршення стабільності економічних відносин і зниження дієвості нормативно-правового законодавства. Така залежність є об'єктивним явищем розвитку соціально-економічних відносин;

- ускладнення господарських процесів як результат інтенсивного розвитку інформаційних технологій і комунікацій, а також алгоритмів скоєння економічних злочинів зумовлює зростання потреби в судових економічних експертизах, тобто у спеціальних економічних знаннях. Ця залежність характерна для товарно-грошового виробництва і непорушна у своєму розвитку.

Спеціальні економічні знання невід'ємні від економічної діяльності, оскільки їх базою є сукупність економічних наук, які пояснюють процеси суспільного виробництва як у матеріальній, так і в нематеріальній його сферах. Відповідно, розглядати цей вид знань потрібно одночасно із вивченням економічних умов господарювання, що, зі свого боку, зумовлено економічними законами.

За сучасного стану економічних відносин та інтенсивного впровадження й використання інформаційних технологій зазначене вище є надзвичайно актуальним, оскільки спеціальні економічні знання в найінтенсивніший період свого розвитку (від початку ХХ століття й до сьогодні) зазнавали відповідних трансформацій, що впливало на їхні якісні ознаки, а тому зупинимось на цьому аспекті докладніше. Насамперед зазначимо, що спеціальні економічні знання (які фахівець мав на межі ХІХ—ХХ століть, у 1950—1970-ті роки

та з початком інтенсивної інформатизації, зокрема цифровізації економічних відносин), з огляду на традиційну єдність у незмінній правовій природі свого використання, мають характерні особливості.

Щодо цього варто зазначити таке. Ще на початку ХХ століття знаний російський учений-бухгалтер С. Ф. Иванов у відомій праці «Бухгалтерська експертиза в судовому процесі...» щодо якостей бухгалтера-експерта доволі чітко й об'ємно зазначав: «Бухгалтер-експерт повинен мати ґрунтовні знання в рахівництві, визнаний досвід (стаж фахівця) і відомі внутрішні якості (науковий суддя фактів). Якщо взагалі «рахівником вважають того, хто, абсолютно присвячений науці рахівництва, має ще цілу низку знань у сфері математики, права, фінансів і політичної економії», то до бухгалтера-експерта слід висувати підвищені вимоги»²². Ця ретроспектива свідчить про рівень вимог до професійності бухгалтерів-експертів (експертів-економістів) ще на початку набуття бухгалтерською експертизою ознак науково-обґрунтованого дослідження, що є, звісно, актуальним і для умов сьогодення.

Зміна соціально-економічного укладу економіки після 1917 року й перехід на командно-адміністративну систему господарювання надзвичайно вплинули на розвиток судово-експертної діяльності. Причина полягає в такому: відносини власності (приватна, загальнодержавна або колективна) завжди відображають спосіб господарювання, для якого характерні свої елементи обліку й контролю, а тому заміна приватної власності загальнодержавною

привела до побудови зовсім нової соціально-економічної моделі господарювання й судово-правової системи. За таких умов спеціальні економічні знання мали єдиний стратегічний напрям використання: допомога правосуддю у боротьбі проти розкрадання правопорушниками соціалістичної власності.

До першої половини ХХ століття спостерігалась автономність у розвитку форм використання спеціальних економічних знань, зумовлена відсутністю єдиної методологічної бази їх застосування. Створення 1948 року Бюро державної бухгалтерської експертизи, яке мало філії у союзних республіках і підпорядковувалося Міністерству фінансів СРСР, стало позитивним моментом у розвитку судової економічної експертизи. А зміна підпорядкування експертної структури у 1960-ті роки Міністерству юстиції значно пришвидшила прогресивну динаміку в розвитку судової експертної діяльності²³. Саме на цей період припало формування наукової бази із використання інформації бухгалтерського обліку в кримінальному процесі.

Згадані позитивні зміни пов'язують із іменем С. П. Фортинського — одним із відомих розробників методологічної бази судової бухгалтерії, який стверджував, що економічні знання, використовувані у судочинстві, крім знань бухгалтерського обліку мають містити також спеціальні знання з економічного аналізу, фінансів і кредиту, що є науково-обґрунтованим підходом. Тобто наголошував на комплексному аспекті використання економічних знань, продиктованому поступовим, але очевидним трансформуванням способу господарювання за умов планової

22 Иванов С. Ф. Бухгалтерская экспертиза в судебном процессе: пособие для юристов и бухгалтеров-экспертов. Санкт-Петербург, 1913. С. 12.

23 Коваленко О. В. Розвиток судово-економічної експертизи в Україні. *Криміналістика і судова експертиза* : міжвідом. наук.-метод. зб. 2013. Вып. 58 (2). С. 485.

економіки. Ця конструктивна пропозиція аж до кінця 1980-х років не знаходила свого теоретико-практичного застосування, оскільки, як зазначено вище, спеціальні економічні знання використовували найчастіше для визначення розміру нестач унаслідок розкрадання товарно-матеріальних цінностей матеріально-відповідальними особами, а також особами, відповідальними за ведення бухгалтерського обліку на підприємствах в умовах державної форми власності.

Фундаментальне реформування економічної системи (заміна в загальнодержавному масштабі планового виробництва ринковими засадами господарювання), створення нових умов господарських відносин (багатоукладного типу економіки як сукупності суб'єктів різних організаційних форм господарювання та власності), а також трансформування судово-правової системи сприяли докорінно новому напрямку розвитку теоретико-методологічної бази судової економічної експертизи, що безпосередньо стосувалося вдосконалення спеціальних економічних знань. Насамперед перед експертами-бухгалтерами (експертами-економістами) постала низка нових завдань, які в межах наявних спеціальних знань із відповідними способами та прийомами дослідження неможливо було вирішити остаточно через відсутність методологічного інструментарію. Наприклад, економічні дослідження у сфері інвестиційної діяльності, акціонування, паювання земельних і майнових паїв, приватизація об'єктів державної та комунальної власності тощо. Відповідно, вітчизняні фахівці звернулися до багатого досвіду судово-експертної діяльності розвинутих країн світу, а також

розробили власну теоретико-методологічну базу, яка враховувала вітчизняні історичні традиції та специфіку економічних відносин.

Рівень сучасних вимог до спеціальних економічних знань можна окреслити такими важливими аспектами: експерт-економіст має бути високоосвіченим фахівцем у галузі бухгалтерського й податкового обліку, економічного контролю й аналізу, фінансового й господарського права; він має поєднувати фундаментальну наукову підготовку та глибокі практичні навички, безперервно поповнювати свої професійні знання, мати високі громадянські якості ²⁴.

Інтенсивний розвиток господарських процесів під впливом цифровізації як складової інформаційних технологій потребує від судової економічної експертизи аналогічних змін у використанні спеціальних економічних знань. Передусім це стосується їх обсягу, який поповнюється новими способами та прийомами дослідження. Наприклад, дослідження документів в електронному форматі і/або бухгалтерських операцій, здійснених із використанням ІС Бухгалтерії, тощо.

Наразі спеціальні економічні знання, їхня структура та форми застосування поступово гармонізують із міжнародними стандартами в цій сфері, що є цілком очікуваним і логічним явищем, оскільки уніфікація міжнародних господарських відносин, зумовлена впливом інтенсивних глобалізаційних процесів, безпосередньо впливає на всі національні соціально-економічні процеси. Однак у цьому контексті слід зазначити, що подібну гармонізацію з міжнародними стандартами (у країнах Європейської спільноти наразі існує проблема впровадження міжнародних вимог

---

24 Дікань Л. В., Понікаров В. Д., Кожушко О. В. Знач твір. С. 277.

і стандартів здійснення судово-експертної діяльності²⁵, зумовлена неможливістю уніфікувати всі вимоги на національному рівні через ризик розбалансувати судово-правову систему, яка відображає усталену модель національної економіки) слід будувати за умови їх позитивного ефекту для вітчизняної судово-експертної діяльності.

Згідно з абз. 5 п. 2.3 розд. II Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (далі — *профільна Інструкція*), експертові заборонено «*вирішувати питання, які виходять за межі спеціальних знань експерта та з'ясування питань права і надавати оцінку законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами*»²⁶.

У цьому контексті доречно навести досвід судово-експертної діяльності в Німеччині. Так, згідно з § 75 розд. VII Кримінально-процесуального кодексу ФРН (*Strafprozeßordnung, StPO*; прийнято 1877 р., функціонує до сьогодні із численними змінами й доповненнями) призначена експертом особа повинна дотримувати призначення, якщо вона дає висновок експерта пев-

ного виду на підставі законодавства або здійснює професійну діяльність чи призначена або уповноважена державою для здійснення такої діяльності у тій сфері науки, мистецтва чи ремесла, знання яких є передумовою для надання висновку експерта²⁷. Щодо цього в німецькій професійній юридичній літературі вживають поняття *Scheuklappen*, яке в перекладі означає «шори» і яке трактують так: якщо суд доручає експертові дати експертний висновок, то той має суворо дотримувати відповідей на питання, поставлені йому судом, якому він має надати свій висновок²⁸.

Згідно з Кримінально-процесуальним кодексом ФРН експертів, яких залучають для проведення експертизи, та їхню кількість визначає суд. Також суд укладає з ними домовленість щодо термінів надання експертного висновку. Якщо для певних видів експертних висновків призначають державних експертів, то інших осіб можуть вибрати, лише якщо цього потребують особливі обставини²⁹.

Призначення і проведення судової економічної експертизи є також процесом взаємодії експертів та ініціаторів проведення економічного дослідження.

25 Федчишина В. В. Спеціальні економічні знання у правових системах Європи, Австралії та США. *Науковий огляд*. 2018. № 3 (46). С. 126.

26 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

27 Strafprozeßordnung (StPO): Gesetz von Bundesrepublik Deutschland 12.09.1950. Strafprozeßordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGBl. I S. 1074, 1319), die zuletzt durch Artikel 4 des Gesetzes vom 5. Oktober 2021 (BGBl. I S. 4607) geändert worden ist. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/BJNR006290950.html#BJNR006290950BJNG000802311> (дата звернення: 15.09.2021).

28 Der gerichtliche Sachverständige und die ihm verordneten „Scheuklappen“. URL: <https://www.k3s-rechtsanwaelte.de/aktuelles/aktuelle-rechtsprechung/bauundarchitektenrecht/294-der-gerichtliche-sachverstaendige-und-die-ihm-verordneten-„scheuklappen“-.html> (дата звернення: 15.09.2021).

29 Strafprozeßordnung (StPO) ... . URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/BJNR006290950.html#BJNR006290950BJNG000802311> (дата звернення: 15.09.2021).

Поставлені на експертизу питання охоплюють доволі широкий спектр виробничо-фінансової та господарської діяльності.

Відповідно до ч. 1 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу України не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права³⁰. У цьому контексті некоректно поставлені питання для проведення судової економічної експертизи (наприклад, установлення кола винуватості осіб за умови нестачі товарно-матеріальних цінностей за результатами проведеної інвентаризації, трактування норм права, юридичні оцінювання та кваліфікування дій осіб, зокрема встановлення причиново-наслідкових зв'язків між цілеспрямованими діями і подальшими негативними наслідками тощо) вимагають від експерта вийти за межі його спеціальних знань.

Вирішення цих питань перебуває поза межами компетенції судових експертів, тому що вони вимагають тлумачення законодавства або спрямовані на кваліфікацію дій конкретних осіб, що для експерта є неприпустимим, оскільки є прерогативою судово-слідчих органів.

Експерти-економісти під час проведення досліджень повинні обмежуватися тільки констатуванням фактів про відображення певних операцій в обліку. Однак оцінювати достовірність і ступінь доведеності конкретних обставин не є їх компетенцією, оскільки оцінювання доказів є прерогативою судово-слідчих органів.

На особливу увагу заслуговує питання про визначення матеріальних збитків (шкоди), завданих учасникові

економічних відносин (підприємству, установі, організації), що їх ставлять на дослідження ініціатори проведення судових економічних експертиз. У цьому разі судовий експерт має право визначати розмір матеріальних збитків (шкоди), однак лише за наявності результатів перевірок контрольних органів (аудиторських довідок, актів перевірок тощо), оскільки проведення ревізійних дій виходить за межі компетенції експерта-економіста. Тобто експерти-економісти беруть до уваги лише економічний характер матеріальних збитків, що належить до їх спеціальних знань і не дає змоги вийти за межі їхньої компетенції. Відповідно до абз. 4–5 п. 2.3 розд. II фахової Інструкції експертові заборонено *«самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно»*³¹.

Обізнаність судово-слідчих органів із процесуальними можливостями судової економічної експертизи, предметом її дослідження, а також компетенцією експертів-економістів значною мірою впливає на коректність поставлених питань, які мають дослідити експерти-економісти, а відтак — і на повноту економічного дослідження, якість і терміни його проведення.

Висновки

Із метою проведення повного, обґрунтованого й об'єктивного економічного дослідження, яке в процесуальному полі здійснюють експерти-економісти, останні повинні мати

30 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

31 Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 15.09.2021).

комплексні різнопрофільні спеціальні економічні знання (бухгалтерського обліку; фінансів і кредиту; оподаткування; банківської справи; економіки праці, галузей промисловості, сільського господарства), бути обізнаними з основними програмними продуктами ведення бухгалтерського обліку на підприємствах усіх форм власності та господарювання, а також мати знання з різних галузей права (земельного, трудового тощо), що є важливим моментом результативної співпраці фахівців економічного профілю та судово-слідчих органів у розслідуванні останніми економічних злочинів. Також одним із важливих аспектів є чітке законодавче регламентування використання спеціальних знань за різними видами судочинства, узгодженість базових знань експертів-економістів з іншими галузями знань.

Подальші розвиток і вдосконалення застосування спеціальних економічних знань можливі лише за умови докладного вивчення теоретичних положень комплексу економічних наук, які мають практичний, прикладний характер і пояснюють суть господарських процесів динамічного економічного середовища за різними видами господарської діяльності.

К вопросу о специальных знаниях судебного эксперта-экономиста

Алексей Горлачук

Уровень эффективности практической деятельности судебных экспертов-экономистов в известной степени зависит от теоретической обоснованности специальных знаний и чёткого их регламентирования нормативно-правовым законодательством.

Цель статьи — исследовать суть специальных экономических знаний, определить границы компетенции экспертов-экономистов. В процессе обобщения научного материала рассмотрены основные системные элементы, отражающие сущность специальных экономи-

ческих знаний — их формы, структуру и характерные особенности.

С помощью методов анализа, синтеза и обобщения установлена зависимость эффективности использования специальных экономических знаний и их востребованности от условий экономической среды. Выяснено, что экономические знания, основанные на теоретических положениях экономических наук, должны иметь практический, прикладной характер, что предъявляет соответствующие требования к организации образовательного процесса при профессиональной подготовке лиц, имеющих право проводить судебные экономические экспертизы. В свою очередь, уровень личной компетентности судебного эксперта-экономиста зависит от его практических умений и навыков и совершенствуется по мере проведения более сложных экспертных исследований.

Установлена невозможность исследования экспертами-экономистами вопросов, которые выходят за пределы специальных знаний и имеют правовой характер (установление круга виновности лиц, интерпретация норм права, юридическая оценка действий лиц, в том числе установление причинно-следственных связей между целенаправленными действиями и наступившими негативными последствиями), что лишает судебную экспертизу статуса объективного экономического исследования.

Ключевые слова: специальные знания; специальные экономические знания; судебная экономическая экспертиза; эксперт-экономист; экономические отношения.

On forensic economist specific expertise Alexiy Horlachuk

Effectiveness level of the practical activities of forensic economists to some extent depends on theoretical validity of specific expertise and their clear regulation by law.

This article purpose is to investigate the essence of special economic knowledge, to determine the boundaries of competence of forensic economists. While generalizing scientific content, the main systemic elements that reflect essence of special economic knowledge their forms, structure, characteristic features are considered.

With the help of methods of analysis and synthesis, generalization, effectiveness dependence of the use of special economic knowledge and

their relevance on the conditions of economic environment has been established. It was found that economic knowledge based on theoretical principles of economic sciences should be of a practical, applied nature, which makes appropriate requirements for organization of the educational procedure while professional training of persons entitled to conduct forensic economic examinations. In turn, the level of personal competence of a forensic economist depends on his practical skills and abilities and improves as more complex expert researches is carried out.

It has been established that it is impossible for forensic economists to study issues that go beyond specific expertise scope and have a legal nature (establishing the circle of culpability of persons, interpreting norms of law, legal assessment of the actions of persons, including the establishment of cause-and-effect relationships between targeted actions and the resulting negative consequences) which deprives the forensic examination of the status of objective economic research.

Keywords: specific expertise; special economic knowledge; forensic economics; forensic expert economist; economic relations.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bilukha, M. T. (2004). *Sudovo-bukhhalterska ekspertyza* [Forensic Accounting Examination] : pidruchnyk. Kyiv [in Ukrainian].
- Cherednichenko, A. P. (2012). Mezhi kompetentsii sudovoho eksperta-ekonomista [Limits of Competence of Forensic Economist]. *Nezalezhnyi audytor*. № 11 [in Ukrainian].
- Davydenko, V. S. (2016). Spetsialni znannia v rozsliduvanni ekonomichnykh zlochyniv [Specific Expertise Investigation of Economic Crimes]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. T. 12. № 2 [in Ukrainian].
- Der gerichtliche Sachverständige und die ihm verordneten „Scheuklappen“. URL: <https://www.k3s-rechtsanwaelte.de/aktuelles/aktuelle-rechtsprechung/bauundarchitektenrecht/294-der-gerichtliche-sachverstaendige-und-die-ihm-verordneten-„scheuklappen“.html>.
- Dikan, L. V., Ponikarov, V. D., Kozhushko, O. V. (2014). *Sudovo-ekonomichna ekspertyza* [Forensic Economics] : navch. posib. Kharkiv [in Ukrainian].
- Ehisman, A. A. (1967). *Zakliuchenie ehksperta. Struktura i nauchnoe obosnovanie* [Forensic Expert Conclusion. Structure and Scientific Substantiation]. Moskva [in Russian].
- Fedchyshyna, V. V. (2018). Spetsialni ekonomichni znannia ta yikh vykorystannia v khodi operatyvno-rozshukovoi diialnosti, dosudovoho rozsliduvannia i sudovoho rozghliadu: teoretyko-pravovy osnovy [Special Economic Knowledge and their use while Investigative Activities, Pre-trial Investigation and Trial: Theoretical and Legal Basis]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 3 [in Ukrainian].
- Fedchyshyna, V. V. (2018). Spetsialni ekonomichni znannia u pravovykh systemakh Yevropy, Avstralii ta SShA [Special Economic Knowledge in Legal Systems of Europe, Australia and the United States]. *Naukovi ohliad*. № 3 (46) [in Ukrainian].
- Filipenko, N. Ye., Sniherov, O. P., Bublikov, A. V. (2020). Zastosuvannia spetsialnykh znan pid chas vyjavlennia, profilaktyky y rozsliduvannia zlochyniv u sferi komp'uternoï informatsii ta vysokykh tekhnolohii (ohliadova stattia) [Specific Expertise Application in Detection, Prevention and Investigation of Crimes in the field of Computer Information and High Technology (Review Article)]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. № 22. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.12 [in Ukrainian].
- Hurina, D. P., Kalinina, I. V. (2018). Do pytannia shchodo kompetentsii ta kompetentnosti sudovoho eksperta u kryminalnomu provadzhenni [On the Issue of Competence of a Forensic Expert in Criminal Proceedings]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 63 (1) [in Ukrainian].
- Ivanov, S. F. (1913). *Bukhgalterskaia ehkspertiza v sudebnom protsesse: posobie dlia iuristov*

- i bukhgalterov-ehkspertov* [Forensic accounting in litigation: a guide for lawyers and forensic accountants]. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Klimovich, L. P. (2014). *Nauchnye osnovy sovremennoi ehkonomicheskoi ehkspertizy* [Scientific Bases of Current Forensic Economics] : monografiia. Moskva [in Russian].
- Klymenko, N. I., Fedchyshyna, V. V. (2016). Sudovo-ekonomichna ekspertyza: suchasnyi stan i aktualni pytannia [Forensic Economic Examination: Current Status and Current Issues]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1 (25) [in Ukrainian].
- Kovalenko, O. V. (2013). Rozvytok sudovo-ekonomichnoi ekspertyzy v Ukraini [Development of Forensic Economics in Ukraine]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 58 (2) [in Ukrainian].
- Kovbasa, V. M. (2014). Kryminalistychna kharakterystyka spetsialnykh znan [Forensic Characteristics of Specific Expertise]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2 [in Ukrainian].
- Kryminalistyka* [Criminalistics] : multymed. pidruch. URL: https://arm.nai.au.kiev.ua/books/kriminalist/lections/lection_3.24.html [in Ukrainian].
- Lekhanova, E. S. (2009). Nekotorye problemy primeneniia sudebno-ehkonomicheskikh znanii v ugovnom protsesse [Some Issues of Application of Forensic Economic Knowledge in Criminal Proceedings]. *Probely v rossiiskom zakonodatelstve*. № 4 [in Russian].
- Mykhailishyn, N. P., Budnyk, L. A. (2017). Pravovy status sudovoho eksperta-ekonomista, zmist yoho spetsialnykh znan i kompetentsii [Legal status of a forensic economist, the content of his specific expertise and competencies]. *Oblik, opodatkovannia i kontrol: teoriia ta metodolohiia : mat-ly mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf.* (Ternopil, 30.06.2017). Ternopil [in Ukrainian].
- Perevozova, I. V. (2013). Ekonomichna ekspertyza yak spetsyficna haluz znan [Forensic Economics as a Specific Field of Knowledge]. *Ekonomika: realii chasu* : elektron. nauk. vyd. № 3 (8) [in Ukrainian].
- Petrova, I. A., Chekin, D. O., Sylenok, K. P. (2020). Protseualni ta neprotseualni formy zastosuvannia spetsialnykh znan u tsyvilnomu ta hospodarskomu protsesakh [Procedural and Non-procedural forms of Specific Expertise Application in Civil and Commercial Proceedings]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. № 22. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.11 [in Ukrainian].
- Romaniuk, B. V. (2010). *Uchast spetsialista na stadii dosudovoho slidstva* [Professional Participation at the stage of pre-trial investigation] : navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Rossinskaia, E. R. (2014). *Sudebnaia ehkspertiza v grazhdanskom, arbitrazhnom, administrativnom i ugovnom protsesse* [Forensic Science in Civil, Arbitration, Administrative and Criminal Proceedings] : monografiia. Moskva [in Russian].
- Shcherbakovskyi, M. H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzheni* [Conducting and Using Forensic Examinations in Criminal Proceedings] : monografiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. H. (2018). Sutnist, struktura ta tsili vykorystannia spetsialnykh znan u sudochynstvi [Essence, Structure and Purposes of Specific Expertise Use in Legal Proceedings]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 18. DOI: 10.32353/khrife.2018.20 [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. H., Kurylenko, D. V. (2019). Obiznani osoby u sudochynstvi Ukrainy [Expert Witnesses in Legal Proceedings of Ukraine]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.011 [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2019). Do pytannia pro vvedennia u kryminalne protseualne zakonodavstvo poniattia «vysnovok spetsialista» [On Introduction of Concept of Expert Opinion into Criminal Procedural Law]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 20. DOI: 10.32353/khrife.2.2019.07 [in Ukrainian].
- Spitsyna, H. O., Bidniak, H. S. (2018). Formy vykorystannia spetsialnykh znan [Forms of Specific Expertise Use]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 18. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 [in Ukrainian].
- Strafprozeßordnung (StPO): Gesetz von Bundesrepublik Deutschland 12.09.1950. Strafprozeßordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGBl. I S. 1074, 1319), die zuletzt durch Artikel 4 des Gesetzes vom 5. Oktober 2021 (BGBl. I S. 4607) geändert worden ist.* URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/BJNR006290950.htm> l#BJNR006290950BJNG000802311.
- Vinogradova, M. M. (2010). Spornyie voprosy opredeleniia predelov kompetentsii sudebnykh ehkspertov-ehkonomistov [Controversial Issues of Determining Competence Limits of Forensic Economists]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 10 [in Russian].

Горлачук, О. (2021). До питання про спеціальні знання судового експерта-економіста. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (24). С. 136—151. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.09.